

ĽUDSKÉ PRÁVA V KONTEXTE ÚSTAVY SLOVENSKEJ REPUBLIKY

STANISLAV BUJDA

ABSTRAKT

Príspevok sa venuje ľudským právam. Poukazuje na ich dôležitosť v živote človeka. Aj keď dané práva vychádzajú z prirodzeného, t. j. nepísaného práva, v pozitívnom práve sú však zapísané a zakotvené u nás v základnom právnom dokumente - Ústava Slovenskej republiky. Tá garantuje ich rešpektovanie a napĺňanie. Predstavuje ľudské práva ako hodnoty, ktoré ich narúšaním trpí tým celá ľudská bytosť.

Kľúčové slová

ľudské práva, právo, Ústava Slovenskej republiky, ústavnosť.

ABSTRACT

This article focuses on human rights. It highlights their importance in human life. Even if the rights are based on inherent what is unwritten law, but in positive law are written and grounded in our basic legal document - the Constitution of the Slovak Republic, which guarantees their respect and fulfillment. It constitutes human rights as values which, if disrupted, then suffers the whole human being.

Key words:

human rights, law, Constitution of the Slovak Republic, constitutionality

ÚVOD

Ľudské práva sa týkajú každého jednotlivca už od jeho začiatku života. Sú neoddeliteľne spojené a naviazané na jeho osobitosť. Majú svoju dlhú históriu, počas ktorej sa vybojovali a uzákonili mnohé práva. K myšlienke ľudských práv prispelo vo veľkej miere aj kresťanstvo svojim poňatím mravnej rovnosti pred Bohom a dôrazom kladeným na ľudskú osobnosť (Bérešová et al., 2008). Korene a pôvod ľudských práv sa spájali s ľudskou dôstojnosťou, ktorá tak vyjadrovala úctu k ľudskej bytosti. Prirodzená doktrína vychádza z idey práv jednotlivca, ktoré sú odvodené od Stvoriteľa. Človek už od samotnej svojej podstaty bytia si nárokuje práva ako niečo, čo je pre neho vlastné a prirodzené. Korene a pôvod ľudských práv sa vždy spájali s

ľudskou dôstojnosťou, ktorá tak vyjadrovala úctu k ľudskej bytosti. Zmysel prirodzeného práva je ako niečo prvotné a predurčujúce. Z neho pramenia prirodzené t.j. neodmysliteľné práva človeka.

Rešpektovaním prirodzeného zákona vychádzajú dobré zákony a rešpektovaním prirodzených práv človeka je spoločnosť ľudskejšia. A práve z tohto zákona vychádzajú ľudské práva. Sú prirodzené a súvisia s prirodzenosťou človeka. Súčasťou ľudských práv je ľudská sloboda a dôstojnosť človeka, ktoré patria k tým najvýznamnejším. Spoločnosť z tohto dôvodu musí a je povinná rešpektovať prirodzené práva jednotlivca. Prirodzené práva človeka, z nášho pohľadu a najmä v prvom rade ľudské práva, sú koncepciou istých práv, ktoré patria každej ľudskej bytosti. A to len preto, že je človekom. A samozrejme bez ohľadu na spoločenský a politický poriadok, taktiež sociálnu, etnickú, rasovú a náboženskú príslušnosť konkrétneho jednotlivca, respektíve kultúrno-civilizačné prostredie. Medzi tieto prirodzené práva môže patriť právo na život, slobodu, vlastníctvo majetku, slobodu náboženského presvedčenia a svedomia, právo na dôstojnosť atď. Sú zabezpečené Ústavom Slovenskej republiky (ďalej len Ústava SR) a ústavnými zákonmi na ktoré nadväzujú ďalšie zákony. Aj medzinárodné zmluvy tieto práva priznávajú jednotlivcom vo svete, ako aj v našom štáte. Jednotlivé ľudské práva ako aj v kontexte Ústavy SR si rozoberieme v tomto príspevku.

ĽUDSKÉ PRÁVA AKO PRIRODZENÉ PRÁVA ČLOVEKA ZAKOTVENÉ V ÚSTAVE SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Prirodzené právo¹ (iusnaturalis) predstavuje súhrn princípov a nezadateľných subjektívnych práv. Predchádza pozitívnemu právu, čiže je tzv. prepozitívne. Podľa niektorých koncepcií, hlavne teologickej je nadradené pozitívnemu právu, teda je suprapozitívne. Právo prirodzené vzniká a existuje nezávisle na štáte. Keďže existuje nezávisle od štátu je súčasťou rôznych koncepcií a delení.²Prirodzene prichádza aj úvaha, či prirodzené právo nie je vrodené. „*Toto recentné prirodzené právo sa tak chápe ako historicky, a teda nutne tiež spoločensky determinované, pričom sa však odmieta jeho stotožnenie s právom daným štátom, teda s právom pozitívnym.*“ (Gerloch, s. 24) Prirodzené právo v podobe sústavy právnych princípov a roviny

¹ Tzv. Nepísané právo.

² Často sa opiera o teologickú argumentáciu napr. Boh je zdrojom večného a nadprirodzeného práva a pod. Opiera sa aj o naturálnu koncepciu – prirodzené právo reflektuje prirodzený, na Božej vôli nikdy nutne závislý, večný rád atď. Môže sa taktiež opierať aj o argumentáciu racionalistickú a antropologickú. „Všetky tieto argumentačné rozdielne koncepcie iusnaturalizmu sa zhodujú v tom, že prirodzené právo je večné a nezmeniteľné.“

legitímneho správania právnych subjektov, subjektívni práv tu má podobu súhrnu nezadateľných ľudských práv.³

Generačné ľudské práva

Ľudské práva, konkrétne ich priznanie, rešpektovanie a konečného naplnenia museli prejsť vývojom viacerých generácií. Podľa toho vzniklo delenie ľudských práv podľa generačného princípu. Tak sa potom delia tieto práva *troch generácií*. Medzi ľudské práva *prvej generácie* sa zaraďujú najmä základné ľudské práva, ktoré boli vytýčené v priebehu buržoázných revolúcií ako opozícia voči feudalizmu. Medzi základné práva prvej generácie boli zaradené právo na život, princíp formálnej rovnosti, právo na osobnú slobodu a právo na majetok. Spolu s týmito základnými ľudskými právami boli už v prvých dokumentoch,⁴ zakotvené aj občianske a politické práva ako sloboda prejavu, združovacie právo, právo zhromažďovania a volebné právo. Kým základné práva a slobody boli presadené už v počiatkoch, tak mnohé občianske a politické práva sa presadzovali postupne.

*Druhá generácia*⁵ ľudských práv vznikla ako reakcia na sociálne a triedne rozdiely pretrvávajúce modernej spoločnosti. Rozvinula sa najmä po druhej svetovej vojne. Prestavujú ju hospodárske, sociálne a kultúrne práva, napríklad právo na prácu, vzdelanie, slobodnú voľbu povolania, ochranu zdravia pri práci, primerané hmotné zabezpečenie v starobe a pri pracovnej neschopnosti, právo na ochranu zdravia, matiek a detí.⁶ Pokiaľ práva prvej generácie vyžadovali obmedzenia činnosti a mocenského pôsobenia štátu. A naopak, práva druhej generácie vyžadujú naopak aktívny zásah zo strany verejnej moci.

Tretia generácia ľudských práv sa objavila v druhej polovici 20. Storočia. Ich koncepcia je v skutočnosti dosť spochybňovaná a z liberálneho pohľadu môže byť pokus presadiť tieto práva tretej generácie posudzovaný ako snaha týmito právami, prezentovanými ako kolektívne, v podstate odsunúť a potlačiť volanie po klasických občianskych a politických právach. Propagátorom týchto kolektívnych práv sú rozvojové krajiny. Väčšina z nich dodnes patrí k nedemokratickým režimom. Súbor týchto práv je definovaný predovšetkým v Africkej charte ľudských práv a práv národov z roku 1981.

Delenie ľudských práv

³ Teória prirodzeného práva vychádza z právneho dualizmu. Vedľa prirodzeného práva uznáva aj existenciu štátu daného pozitívneho práva – napr. právo ľudské a právo Božie.

⁴ Napríklad vo francúzskej Deklarácii práv človeka a občana.

⁵ Druhá generácia ľudských práv je spojená so vznikom ľavicových politických strán a ich presadzovanie začína v druhej polovici 19. Storočia.

Britský sociológ T. H. Marshall spracoval v roku 1949 svoju slávnu esej o ľudských právach, v ktorej vyslovil myšlienku, že skutočné plnohodnotné občianstvo obsahuje tri vrstvy práv. Najstaršou vrstvou sú občianske práva, garantujúce slobodu individua so slobodou slova, myslenia, viery, uzatvárania kontraktov a vlastníctva majetku. Druhú vrstvu tvoria politické práva, to znamená právo voliť a byť volený. Tieto práva sa začali praktizovať až v 19. storočí. Treťou a zároveň najmladšou vrstvou ľudských práv sú sociálne práva, medzi ktoré patria sociálne istoty pre každého, prístup ku kultúrnemu dedičstvu prostredníctvom vzdelania a možnosť žiť civilizovane (Keller, 2009).

Tradične sa ľudské práva delia podľa povahy alebo predmetu ochrany, a to na:

- Občianske práva – zaručujú človeku právo na život, rovnosť, slobodu, ochranu osobnosti a súkromie,
- politické práva – zaručujú právo na účasť na spoločenskom živote a zahŕňa predovšetkým právo byť občanom štátu, právo na slobodu osobnosti, na rozširovanie informácií a myšlienok, tiež právo združovať sa za účelom obhajoby svojich záujmov a právo sa slobodne pohybovať,
- ekonomické práva – zahŕňujú predovšetkým právo na súkromné vlastníctvo, na zárobkovú činnosť a na prácu,
- sociálne práva – zahŕňujú sociálnu bezpečnosť a sociálne záruky dôstojnosti človeka,
- kultúrne práva – zabezpečujú predovšetkým právo na vzdelávanie a na kultúrnu integritu všetkých, teda aj práv národnostných menšín. (Matoušek et al. 2013)

Z hľadiska predmetu ochrany ľudských práv (Svák, Kupcová, Fico, 2000) sa môžu ľudské práva deliť na:

- osobné práva a slobody, ktoré patria každému človeku bez ohľadu na jeho občianstvo; patrí sem tradične aj právo na nedotknuteľnosť osoby, obydlia a dopravovaných správ, sloboda pohybu a pobytu, sloboda vyznania, právo na súkromné vlastníctvo a právo na ľudskú dôstojnosť,
- občianske práva, ktoré patria výlučne občanom a sú spojené s praktickým uplatňovaním teórie suverenity ľudí, pričom sem patrí najmä volebné právo, právo účasti na správe vecí verejných, právo na zakladanie politických strán, právo na prístup k verejným funkciám, právo na odpor,

- politické práva a slobody, ku ktorým patrí sloboda prejavu, tlače, šírenia správ, petičné právo, právo zhromažďovania a združovacie právo,
- práva hospodárske, sociálne a kultúrne, medzi ktoré patrí napríklad právo na voľbu povolania a prípravu naň, právo na hmotné zabezpečenie v starobe, právo podnikat', právo na prácu, právo na ochranu životného prostredia a kultúrneho dedičstva, právo na slobodu vedeckého bádania a umenia,
- menšinové práva, ktoré sa týkajú najmä národnostných menšín a etnických skupín, mladistvých, zdravotne postihnutých, tehotných žien a podobne,
- práva spojené s uplatňovaním ľudských práv, medzi ktoré patrí predovšetkým právo na nezávislý a nestranný súd.

Ľudské a občianske práva podľa Ottovej (2006) možno členiť na:

1. Osobné práva a slobody, medzi ktoré patria právo na život, právo na slobodu, právo na súkromie, právo na rodinu, právo na ochranu dobrého mena a slobodu myslenia, svedomia a náboženského vyznania.

2. Politické práva a slobody, sem zaraďujeme volebné právo, právo zúčastňovať sa na referende, právo účasti na správe vecí verejných, sloboda zhromažďovania, sloboda združovania, sloboda prejavu a petičné právo.

3. Sociálne – ekonomické a kultúrne práva, napr. právo na prácu, na vzdelanie, na slobodnú voľbu povolania, na primerané hmotné zabezpečenie v starobe a pri pracovnej neschopnosti, právo na ochranu zdravia, na ochranu matky a dieťaťa, právo účasti na kultúrnom živote a právo na užívanie plodov vedeckého pokroku.

4. Práva solidarity, ktoré sú napríklad právo na mier, právo na ochranu životného prostredia a právo na prírodné zdroje.

Podľa klasického učenia Jellinka založeného na vzťahoch medzi občanom a štátom, možno rozdeliť ľudské práva na statusovom princípe. Občan, ktorý je vo vzťahu k štátu v pasívnom statuse, môže mať:

- status libertatis, chápaný ako sloboda od štátu, ktorá vyžaduje od štátu, aby sa zdržoval voči občanovi akéhokoľvek protizákonného konania,
- status pasivus, je spojený s právom občana na právnu ochranu svojich ľudských práv zo strany štátu,

- status activus, ide o slobodu občana v štáte a pre štát, ktorá je spojená s aktívnym výkonom občianskych a politických práv a ide teda o spoluúčasť občana na činnosti štátu zameranú aj na ochranu ľudských práv. (Svák, Kupcová, Fico, 2000)

V právnom štáte musia byť všetky právomoci a povinnosti štátnych orgánov upravené zákonmi. Tým sa má zabezpečiť, aby zásahy do slobody občanov neboli protizákonné. Zásah do individuálnej slobody jednotlivca môže sa diať iba výlučne a na základe zákona, ktorého moc uznáva prednosť zákona. Každý zásah štátu, do ktorého je oprávnený na základe zákona je principiálne ohraničený a tým aj kontrolovateľný. Funkcie štátu sú upravené právnymi normami na zabezpečenie požadovanej kontroly. Súdna kontrola ústavnosti v tomto smere zohráva nezastupiteľnú úlohu.

Ústavnosť

Základným predpokladom právneho štátu je, že normy nespôsobia proti sebe a nie sú navzájom v hierarchickom a obsahovom rozpore. Ak by nastal takýto rozpor, v ústave nájdeme riešenie na takú situáciu. Ústavná kontrola ústavnosti sa realizuje nasledovne:

1. preventívnu kontrolou ústavnosti,⁷
2. následnou kontrolou ústavnosti⁸

Kontrola ústavnosti môže mať právnu a aj politickú podobu. Rozdiel spočíva iba pri vykonávaní kontroly. Právnu kontrolu vykonávajú riadne alebo osobitné súdy, napríklad ústavné súdy. Kontrola ústavnosti môže byť všeobecná alebo konkrétna. Všeobecná kontrola znamená posudzovanie súladu zákonov s ústavou. Konkrétna kontrola spočíva v rozhodovaní o konkrétnych porušeníach ústavy. Politickú kontrolu vykonáva zákonodarný orgán. Pri charakteristike princípu ústavnosti ide najmä o to, aby bol v systéme práva dôsledný poriadok a občan sa netopil v nekonečnom mori podzákonných právnych noriem a interných predpisov.

Ústave Slovenskej republiky ako najvyššieho zákona sú definované základné ľudské, politické práva, práva národnostných menšín a etnických skupín, ďalej hospodárske, sociálne a kultúrne práva, právo na ochranu životného prostredia a kultúrneho dedičstva, právo na súdnu a inú právnu ochranu. Pojmom ľudské práva označujeme súbor práv občanov zaručených ústavou štátu a medzinárodnými zmluvami ratifikované štátom. Sú to práva, ktoré definujú pomer demokratického štátu a všetkých jeho občanov bez ohľadu na ich národnosť, rasu, vek,

⁷ Využíva sa Ústavnou radou vo Francúzskej republike,

⁸ Na Slovensku sa realizuje Ústavným súdom Slovenskej republiky.

pohlavie, náboženstvo, politické presvedčenie alebo aj iné možné diskriminujúce rozlišovanie. Tento moderný koncept vychádza z prirodzených právnych teórií. Ľudia sú spoločenské bytosti a majú neodňateľné práva. Tieto je štát povinný zabezpečiť. Dané ľudské práva zaručujú ľudskú existenciu v slobodnom svete.

Právny poriadok Slovenskej republiky umožňuje každému konať, čo nie je zakázané zákonom, pričom nikoho nemožno nútiť, aby konal niečo, čo zákon neukladá. Napriek tomu štátne orgány môžu konať iba na základe ústavy, v jej medziach a v súlade so zákonom. Ak by štátny orgán svoje zákonné práva prekročil a zasiahol by tak neprimerane do práv občanov, občania majú právo domáhať sa ďalšieho nezasahovania a nápravy nežiaducich následkov. Nielen štátne orgány nesmú zasahovať do práv občanov, ale aj výkon niektorých práv fyzických osôb môže byť zákonom obmedzený, ak by zasahoval do práv a slobôd iných ľudí. Základné práva a slobody sú v Slovenskej republike upravené v mnohých právnych predpisoch, medzi ktorými má najdominantnejšie postavenie Ústava Slovenskej republiky⁹ a Listina základných práv a slobôd. Uvedené normy sú vytvorené v súlade so základnými medzinárodnými ľudsko-právnymi dokumentmi.

Na základe týchto ustanovení sa základné medzinárodné ľudsko-právne dokumenty, ktorými je Slovenská republika viazaná, tiež stávajú prameňom práva Slovenskej republiky v oblasti ľudských práv, majú dokonca v určitých prípadoch prednosť pred zákonnými normami. Ústava definuje základné ľudské práva ako také v článkoch 14 až 25.

Základné práva a slobody podľa Ústavy SR

Podľa ustanovenia článku 15. 1a ods. 1 prvá veta Ústavy Slovenskej republiky je verejný ochranca práv nezávislý orgán Slovenskej republiky, ktorý v rozsahu a spôsobom ustanoveným zákonom chráni základné práva a slobody fyzických osôb a právnických osôb v konaní pred orgánmi verejnej správy a ďalšími orgánmi verejnej moci, ak je ich konanie, rozhodovanie alebo nečinnosť v rozpore s právnym poriadkom. Základné práva a slobody, upravené v druhej hlave Ústavy Slovenskej republiky, Vám pre ľahšiu orientáciu pri podávaní podnetu v skratke uvádzame:

Právo na život (čl. 15), nedotknuteľnosť osoby a jej súkromia, zákaz mučenia, krutého a ponižujúceho zaobchádzania (čl. 16), osobná sloboda (čl. 17), zákazu nútených prác a služieb (čl. 18), právo na zachovanie ľudskej osobnej cti, dobrej povesti a na ochranu mena, na ochranu pred neoprávneným zasahovaním do rodinného a súkromného života (čl. 19), vlastnícke právo,

⁹ Ústavný súd Slovenskej republiky má na starosti výklad ústavy a kontrolu, či je dodržiavaná.

teda právo vlastníť majetok ďalej ochrana pred neoprávneným zhromažďovaním, uverejňovaním alebo iným zneužívaním údajov o svojej osobe (čl. 20).

Ďalej je to nedotknuteľnosť obydlia (čl. 21)¹⁰Ochranu pred porušením súkromia zabezpečuje aj právo na listové tajomstvo, tajomstvo dopravovaných správ, iných písomností, ochrana osobných údajov (čl. 22). Pred obmedzením pohybu a pobytu je ustanovené právo na slobodu pohybu a pobytu, taktiež zákaz vyhostenia vlastného občana (čl. 23).¹¹

V oblasti duševného a duchovného je to sloboda myslenia, svedomia, náboženského vyznania a viery, právo zmeniť náboženské vyznanie a vieru, verejne prejavovať svoje zmýšľanie, náboženstvo, vieru, zúčastňovať sa náboženských obradov, vyučovania náboženstva, organizácia cirkví (čl. 24).¹²Ústava definuje aj brannú povinnosť a vojenskú službu. Nikto nemôže byť nútený k takému výkonu, ak je to v rozpore s jeho svedomím alebo náboženským vyznaním (čl. 25).

ZÁVER

Zhrnuli sme si, že k základným ľudským právam patria právo na život, nedotknuteľnosť osoby a jej súkromia, osobná sloboda, neprípustnosť otrockej a nútenej práce, právo na česť a ľudskú dôstojnosť, právo na vlastníctvo a v neposlednom rade aj právo na slobodu myslenia, svedomia, náboženského vyznania a viery. Domnievame sa, že ďalšie ústavou stanovené politické práva,¹³práva národnostných menšín a etnických skupín¹⁴hospodárske, sociálne a kultúrne práva¹⁵vychádzajú a odvodzujú sa od základných ľudských práv. Tieto práva vychádzajú z práv tzv. druhej generácie, ktoré sme vyššie spomenuli. Sociálna náuka katolíckej cirkvi vychádza z princípov, že človek je bytosť slobodná. Priznáva a apeluje na základné práva človeka. Medzi nimi priznáva práva, ako je právo na prácu, odpočinok, právo na vykonanie náboženských povinností, právo vlastníť a právo na ľudskú dôstojnosť a česť atď.

Dané ľudské práva Ústava Slovenskej republiky obsahuje. Štát ale aj Cirkev sa v tomto zhodujú aspoň v ich základných formuláciách. Stáva sa a žiaľ je to častým javom, že spôsob ich ponímania a plnenia sa rôzni. Napriek tomu je úlohou každého subjektu postupovať podľa

¹⁰Na vstup je potrebný súhlas toho, kto v ňom býva. Sú stanovené aj výnimky, napríklad v prípade domovej prehliadky v trestnom konaní, pri ochrane života, zdravia, majetku osôb, ochrane práv a slobôd iných, odvrátení závažného ohrozenia verejného poriadku.

¹¹Zákon môže tieto slobody obmedziť, ak je to nevyhnutné pre bezpečnosť štátu, udržanie verejného poriadku, ochranu zdravia alebo ochranu práv a slobôd iných a na vymedzených územiach aj v záujme ochrany prírody.

¹²Tieto práva je možné obmedziť zákonom, ak ide o opatrenia nevyhnutné v demokratickej spoločnosti na ochranu verejného poriadku, zdravia a mravnosti alebo práv a slobôd iných (ak ide o rozpor s ústavou).

¹³Zachytené v čl. 26 – 32 Ústavy SR

¹⁴Zachytené v čl. 33 – 34 Ústavy SR

¹⁵Zachytené v čl. 35 – 43 Ústavy SR

týchto určených zásad, ktoré vychádzajú z prirodzeného zákona. Každá fyzická osoba bez ohľadu na svoj vek, zdravie, pohlavie, spôsobilosť na právne úkony, telesnú stavbu je nositeľom ľudských práv. Ochrana jej dôstojnosti, cti, dobrej povesti predstavuje významnú hodnotu ľudskej individuality človeka. Hodnoty spoločne úzko súvisia a ak sa narúšajú neoprávnenými zásahmi, trpí tým celá ľudská dôstojnosť človeka. Každá fyzická osoba bez ohľadu na svoj vek, zdravie, pohlavie, spôsobilosť na právne úkony, telesnú stavbu je nositeľom ľudských práv. Ochrana jej dôstojnosti, cti, dobrej povesti predstavuje významnú hodnotu ľudskej individuality človeka. Hodnoty spoločne úzko súvisia a ak sa narúšajú neoprávnenými zásahmi, trpí tým celá ľudská dôstojnosť človeka.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

BÉREŠOVÁ, Gabriela. – NOVÁČKOVÁ, Daniela. 2008. *Sociálno-právny rozmer ochrany práv človeka a zamestnanca*. Bratislava : EUROUNION, 2008. 199 s. ISBN 978-80-89374-01-4.

OTTOVÁ, Eva. 2006. *Teória práva*. Šamorín : Heuréka, 2006. 306 s. ISBN 80-89122-37-X.

KELLER, Jan. 2009. *Soumraksociálního státu*. Praha : SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ (SLON), 158 s. ISBN 978-80-7419-017-9.

SVÁK, Ján. – KUPCOVÁ, Zuzana. – FICO, Róbert. 2000. *Polícia a ľudské práva*. Bratislava: Akadémia Policajného zboru, 2000. 130 s. ISBN 80-8054-155-8.

Ústava Slovenskej republiky, z. č. 460/1992 Zb. v znení ústavného zákona č. 306/2014 Z. z.

GERLOCH, Aleš. 2004. *Teorie práva*. Pelhřimov : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 321. s. ISBN 80-86473-85-6.

KONTAKT

JUDr. PhDr. Stanislav Bujda

stanislav.bujda@gmail.com